

Debreceni **S**

Z

E

M

L

E

tudomány
kultúra

2008/4

Természeti környezet, ökológiai háttér és gyógyítás Sopronban a kora újkorban

Jelen tanulmány¹ Sopron egészségügyi viszonyait kívánja bemutatni a XVI. századtól a XVIII. század első harmadáig ökológiai szempontok és köztisztasági viszonyok összefüggésében. Ezzel együtt a gyógyítás intézményes kereteit és feltételeit veszi számba a városi magisztrátus intézkedéseinek tükrében. A város alkalmazásában álló orvosdoktorok tevékenységét, a céhes kereteken belül folyó gyógyítást: a borbély- és sebészcéhekben és a városi fürdőkben, valamint az ispothályok és a patikák tevékenységét vizsgáljuk.² Az áttekintett források elemzése interdiszciplinális vizsgálatokat követelt, ezért felhasználtuk a mentalitás-, a város-, tudomány-, művelődés-, kultúrtörténet, az orvostörténet, a gazdaság- és hivataltörténet, a társadalomtörténet, a régészet és a történeti ökológia vizsgálati módszereit és szempontjait.

Természeti környezet, ökológiai háttér

Mivel a Sopron környéki vízrendszer nincs összefüggésben a környező hegyrendszerekkel³, vázlatos áttekintésünk csak a környező folyókra és tavakra terjed ki. A XVIII. század végén megindult Hanság és Fertő-tó szabályozásának következtében alapvetően megváltozott a térség vízrajzi, s ezáltal ökológiai rendszere. Így a korábbi viszonyok megértése nem lehetséges a ma szemünk elé táruló kép alapján.

A városkörnyéki vízrendszer gazdagságát geográfiai tények támasztják alá: a tavak, folyók nagy száma. A Sopron környékét behálózó folyó- és tórendszer azonos tengerszint feletti magasságon (112 méter) található. Ezért a XIX. századi szabályozások előtt egy-egy áradás alkalmával a Kis-Duna vize a Rábán és a Rábán át benyomult a Fertő-vidékre és a Hanságba, ennek következtében a Fertő – Hanság – Rábaköz területen (melyet északon a dunai törmelékkúp, keleten pedig a Fertő melléki dombor közrefogott, s ezáltal lezárt) mocsárvilág alakult ki.⁴ Ez a

1 A tanulmány *Kincses Katalin Mária: Ökológia, városi higiénia és gyógyítás Sopronban a kora újkorban* című kandidátusi értekezésének fontosabb eredményeit foglalja össze. Budapest, 1997.

2 A vizsgálatokhoz bőséges szakirodalmi háttér állott rendelkezésre (áttekintésétől jelen esetben el kell tekintenünk) és a forrásadottságok is igen kedvezőek voltak.

3 *Berényi Pál*: Sopron megye. Budapest, 1895. 8.

4 *Belitzky János*: Sopron vármegye története. 1. kötet. Budapest, 1938. 24–25. A mocsárvilág a pleisztocén korban keletkezett.

kép némileg megváltozott, amikor a Fertő mocsár tóvá alakult (a magyarság letelepedésének idejére fejeződött be); a tó felszínének kiterjedése a XIV–XV. század fordulóján érte el a maximumot.⁵ A város vízrajzát pedig a keresztülfutó Ikva- és Bánfalvi-patak határozta meg.

A XVI–XVIII. századi vízrendszer megismeréséhez elsőként a korabeli, helybéli leírásokat használtuk föl. Bruckner Gottlieb naplója szerint 1504-ben a nagy szárazság miatt a Fertő-tóban helyenként szigetek képződtek, néhol ezer lépésnyire is be lehetett menni a partról.⁶ Fauth Márk 1579-től vezetett krónikájában szintén a szárazságról írva 1617-ben megjegyzi: „Nyáron az aratás előtt a Koln kútban nem volt víz, de később már sok víz volt benne. A Fertő-tó szintje emberhosszúságnival esett.”⁷ A 1736–37-ben a Fertő oly kicsire húzódott vissza, hogy néhol csak pocsolót lehet látni a tó helyén.⁸ Figyelemre méltó, hogy összesen három aszályról, szárazságról és vízhiányról szóló adatot találtunk háromszáz év krónikáját áttekintve. A kortársak tudták, s ezért figyelték: a városi vízellátás összefüggésben van a várost és környékét határoló tavakkal és folyóvizekkel. A Fertő tó, a Hanság, a térségen és a városon keresztülfutó patakok egy egységes vízrendszer egymással összefüggő részei.

Vízellátás

A római és középkori régészeti feltárások során⁹ kutak, vízvezetékek és szennyvízelvezető csatornák maradványai kerültek elő. Sopronban a középkorban ásott, 5–6 méter mély, falazott oldalú kutakból nyerte a lakosság az ivóvizet, melyeknek egy része ma is megtalálható a Belvárosban.¹⁰

Csatkai Endre szerint Sopronban az első vízvezeték 1750 körül építették.¹¹ Állítását az 1960-as években kezdődő ásatások eredményei megcáfolták, a XV. századból szürke színű, égetett, széles cserépcsövek kerültek elő, melyeken keresztül ivóvíz folyt.¹²

5 Uo. 27.

6 Réthly 1. 59. A Fertő tó XVIII. században kezdődő lecsapolásának nagy szakirodalma van. (Mivel a lecsapolás előtti állapot vizsgálata a feladatunk, ezeket a műveket e helyen nem ismertetjük.)

7 Holl 1979. 142. Réthly 1. 136.

8 Réthly 2. 149.

9 Boronkai 1959. 205., Póczy Klára: *Scarbantia, Die Stadt Sopron zur Römerzeit*. Budapest, 1977. 17–21.; Gömöri János: *Grabungen auf dem Forum von Scarbantia* (1979–1982). *Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1986.; Gömöri János: *Sopron – Scarbantia fóruma*. Budapest, 1993. 5., 7.

10 A Mészárosok utcájában, nagyobb patriciusházakban. – *Házi* II/2. 258., Holl 1979. 141–142., Mollay 1993. XXXIV. A városi ispotály kútjának XV. századi darabjai kerültek elő. – Boronkai 1959. 205.

11 Csatkai Endre: A városi mosóhely (Waschstatt). *SSz.*, 1938. 169–170.

12 Holl 1968. 193.

Sopronban a kutaknál és a vízvezetékeknel bonyolultabb rendszert alkotott a csatornarendszer.¹³ Bécsben 1388-tól a szennyvízcsatornákat „Mörungen” névvel illették, s ez az elnevezés található meg a soproni forrásokban is az 1400-as évektől kezdődően.¹⁴ Az esőkivezető nyílások ennél korábbiak, XIII. század végiek, XIV. század elejiek.¹⁵

A korabeli leírások alapján pontos képet kaphatunk a kora újkori soproni víznyerő és szállító rendszerről is, melynek részeit két nagyobb csoportba oszthatjuk. Az első a Bánfalvi- és Ikva-patak, a vizükkel táplált tavak és a városárok, valamint az eső- és szennyvíz elvezetésére szolgáló csatornarendszer. Ezen vízművek egy teljes, egymással összefüggő rendszert alkottak. A másik csoportba a kutak sorolhatók, amelyeken keresztül ivóvízhez lehetett jutni.

A Bánfalvi patakról az első részletes leírás Michael Zakarias tollából származik 1700-ból.¹⁶ Megemlíti, hogy a Bánfalvi patak – áttörve a külső városfalat – végigfolyt a városon, közben ágai két tavat, s egy, a belső városfalat körülvevő vizesárokba torkolló öntözőcsatornát tápláltak. Ezt a forrást kiegészíthetjük Deccard János Kristóf följegyzéseivel: a soproni orvosdoktor „*Succinta Comitatis Semproniensis Membrum*” című, 1743-ban megjelent művének első fejezetében¹⁷ leírást ad a Sopront átszelő patakokról. A Bánfalvi-patakról elmondja, hogy esős időben vize malmot hajt, s hogy (nem két, hanem) három ága közül a jobb- és a baloldali a halastavakat táplálja, a középső a városfalat veszi körül.¹⁸ Deccard munkájában a vármegye fekvését, vizeit, a Hanságot, a Fertőt és az éghajlati adottságokat együttesen tárgyalja. Leírásából kiderül, hogy a szeszélyes Tasche (Tauscher, Eyka vagy Ikva)¹⁹ a város vízellátását adó vízfolyások egyik részeként – mai fogalmainkkal élve – egy bonyolult ökológiai rendszer részét képezte. Vize a város kapuja előtt malmokat hajtott, az ispotályt látta el, majd a külső városfalhoz érve ismét egy malmot működtetett, s végül a Bánfalvi-patakkal egyesült egy földalatti csatornában.²⁰ A városfalakon kívül a gyümölcsösöket, kerteket²¹, veteményeseket, szántókat öntözték vizével. Hajnóczy Dániel 1739. évi leírásában²² a patakok hasznosítá-

13 Pozsonyban a XIV. században, Besztercebányán a XV. században készült el a csatornarendszer. MOE 3. 83., 131–132.

14 Holl 1989. 53.

15 Holl 1967. 171.

16 Boronkai 1967. 184.

17 Deccard János Kristóf: *Succinta Comitatis Semproniensis*. Ismerteti Németh Sámuel: Mozaik-képek Sopron múltjából. SSz., 1943. 148–150., Boronkai 1967. 180.

18 Boronkai 1967. 184–185.

19 A patak városi szakaszát Ispotály-pataknak is nevezték. A névváltozatokról: Mollay 1993. XXV.

20 Holl 1968. 199.

21 Rosner Mátyás: Sopron leírása 1660-ból. Fordította Németh Sámuel. Bevezette és jegyzetekkel ellátta Csatkai Endre. SSz., 1960. 307.; Hajnóczy Dániel 1739. évi leírása Sopronról. Fordította Waigand József, jegyzetek: Csatkai Endre. SSz., 1965. 257–259.; Főző Géza: Sopron vidékének gyümölcsösei. SSz., 1943. 119.; SKM 134., Csapody 1961. 34., Mollay 1993. von részek.

22 Hajnóczy, i. m. 259–264.

sáról értékes adatokat tudhatunk meg: a cserzők, tímárok, festők műhelyeit látták el vízzel, s tűzvész esetén is innen hordták a vizet az oltáshoz.

A leírások a városi metszeteken is megelevenednek. A legszemléletesebben a már említett Michael Zakarias-féle, meglehetősen pontos rézmetszeten. Werner Frigyes és Leopold János 1748–1752 között nyomtatott metszetén pedig a jezsuiták malma is kivehető.²³

Mindezt az ásások is igazolták: az Ikva-patak medre az északi oldalon, a külvárosokon keresztül vezetett, a déli oldalon pedig a Hosszúson és a Gabonapiáccon a házak előtt két ágban elfolyó Bánfalvi- (más néven Rák) patak. Ez utóbbinak fő medre a déli külvároson kívül feküdt, városi szakaszát dél és délnyugat felé halastóvá szélesítették ki.²⁴

A patakokkal közvetlen összeköttetésben volt a városárok. A talajvízen, a belévezetett esővízen és a szennyvízen kívül – ahogyan ezt Deccard is megfigyelte – a Bánfalvi patak középső ága táplálta.²⁵ Mivel az egykorú leírások szerint a városárokból halakat tenyésztettek²⁶, feltételezhetjük, hogy vize viszonylag tiszta volt (a céhes műhelyekből beleengedett, szennyezett víz ellenére). A városárok vize megfelelő cirkulálás nélkül megposhadt volna, ezért részenként töltéseket, zárógátakat, átfolyó zsilipeket építettek az északi és déli városkapu előtti szakaszokon.²⁷ Így lehetővé vált a víz részleges lezárása, ideiglenes, szakaszonkénti leengedése, a különböző építkezésekhez egyszerre nagyobb mennyiségű vizet lehetett nyerni, s az Elő kapu duzzasztójánál malmot működtettek.²⁸ Ennek az összefüggő, szabályozott rendszernek a vizét gazdasági célokra használták és nem ivóvíznek.

Sopronban a csatornák is a vízelvezető rendszer részei voltak a patakokkal, tavakkal és a városárokkal együtt. Már említettük, hogy a XIV. század végén épültek a városban az első elvezető csatornák, melyek eleinte egyszerű, ásott árkok voltak.²⁹ A lakóházakat a XV–XVI. században még nem építették egymáshoz, olykor nagyobb házmentes telkek, részek is voltak, de legalább fél méter széles közöket hagytak, hogy az utca felé a tető csapadékát és a szennyvizet a két ház között kivezethessék.³⁰ A XVI–XVII. században az utca felé vezető csatornákat Sopronban néhol kikövezték, máshol befedték. A régészek

23 *Csatkai Endre*: Soproni látóképek (Veduták) 1890-ig. In: SKM 121–123.

Itt jegyzem meg, hogy a soproni várostörténeti szakirodalomban a német személynévek magyarosított változata terjedt el. Ezen gyakorlattól most csak a forrásokban újonnan előkerült személynévek közlése esetén térek el, eredeti alakjukat meghagyom.

24 *Holl* 1968. 199., *Mollay* 1993. XXXV.

25 *Holl* 1968. 199.

26 *Holl* 1968. 203.

27 *Holl* 1967. 188.

28 *Holl* 1967. 189.

29 *Holl* 1968. 200., *Holl* 1971. 28., *Holl* 1989. 54.

30 *Holl* 1979. 128. Hasonlóan a Rajna-vidéki és a Keleti-Alpok mentén található városok megoldásaihoz. *Holl* 1971. 28.

egy, a keleti városhatár felé vezető Mörung-ot is föltártak, ami az egyik kitörőkapu nyílásán át haladt.³¹ A kövel kirakott falú kanálisok egy jól megtervezett, logikus rendszert alkottak, amelyben a víz elfolyását a magaslati viszonyok figyelembe vételével alakították ki.³²

A középkori és kora újkori leírásokat és ásatási eredményeket látva kiderül, hogy a lakosok megfelelő mennyiségű és minőségű ivóvizet a városban a fűt kutakból nyerhettek – közülük hatról maradtak fenn írásos és tárgyi emlékek.³³

Köztisztaság

Már a XVI. század első felétől kezdődően a tanácsüléseken gyakran elhangzott, hogy a lakosok az utcákat nem söprik föl, a köveket nem tartják rendben, a szemetet nem hordják el portájukról, lakóházuk elől.³⁴ Az egyik kritikus rész a városi ispotály melletti útszakasz, az ún. Kórház köz (Spitalbach) volt.³⁵ A szemét elszállítása a házakból a folyamatosan visszatérő gondok közé tartozott – havonta egyszer kellett elhordani portákról az összegyűlt szemetet és trágyát.³⁶ 1528-ban a rendelkezést meg nem tartóknak 25 dénár büntetést helyeztek kilátásba, de ezt az irreális összeget nem vezették be; 1530-ban 2 dénárt róttak ki, s aki másodszori felszólításra sem intézkedett, 12 dénár büntetést fizetett.³⁷ 1525-ben sor került egy nagyobb munkára, a városárok kitisztítására is.³⁸

Magyary-Kossa Gyula orvostörténész szerint Sopronban a XVI. század elején már „modern elvek szerint szabályozták az utcatisztogatás ügyét”.³⁹ Ezzel egyet értve megállapíthatjuk a városi statútumok és a jegyzőkönyvek alapján, hogy a XVI. században a város vezetői átfogó, általános rendelkezéseket hoztak, a kifogásolt helyeket, területeket, az érintett háztulajdonosokat nem nevezték meg.⁴⁰ Kivételesen számít az 1537-es rendelet megalkotása, melynek során külön-külön tárgyal-

31 Holl 1989. 54.

32 Holl 1979. 142.

33 *Házi* II/5. 437.; Holl 1968. 198.; Holl 1971. 28.; Holl 1979. 141–142.; Réthly 1. 175.; Mollay 1993. XXXIV.; SVL Lad. XXX. et EE. Fasc. 2. Num. 2. 23. pont.

34 1507-ben: Corp. Stat. 12. 1525-ben és 1530-ban: Extr. Fol. 3. 1537-ben: Mon. 16–17. és Corp. Stat. 26. 1538-ban: Extr. Fol. 4. 1542-ben: Extr. Fol. 3.

35 1528-ban: Mon. 4., MOE 3. 145., Corp. Stat. 19., Extr. Fol. 3. 1530-ban: Extr. Fol. 3. 1538-ban: Extr. Fol. 4. 1543-ban: Extr. Fol. 3–4. 1546-ban: Extr. Fol. 4.

36 1523-ban: *Házi* II/2. 191., MOE 1. 157., Mon. 4–5. Corp. Stat. 14. 1528-ban: Corp. Stat. 19., Extr. Fol. 3. 1530-ban: Extr. Fol. 3. 1537-ben: Corp. Stat. 25–26., MOE 3. 163. Valószínűleg a városon kívüli szántók közelében rakták le.

37 1528-ban: Corp. Stat. 19., Extr. Fol. 3. 1530-ban: Extr. Fol. 3.

38 Extr. Fol. 3.

39 MOE 1. 157.

40 1525: *Házi* II/2. 195. 1528: Corp. Stat. 19., Extr. Fol. 3. 1530: Mon. 11. 1542: Extr. Fol. 3. 1543: Extr. Fol. 3–4.

ták a tanácsban a Potschigasse, a Neugasse, az Elő kapu, Schlauser és az ún. három keresztnél található átjáró kitisztíttatásának ügyét.⁴¹ A rendeletek betartására 1542–43-ban felelőst jelöltek ki a városbíró személyében.⁴²

A XVII. század elején a Spitalbach problémája megmaradt: 1607-ben a külső tanács azok számára, akik a szemétkerakási tilalmat megszegték, újból büntetést ígért.⁴³ Az 1617-es tanácsülési jegyzőkönyv is erről szól.⁴⁴ Úgy tűnik, végre hathatósan intézkedtek, mert a probléma újból csak a XVIII. században jelentkezett.⁴⁵

1617-ben a Dornfeld ház melletti szűk utcában, 1630-ban a Zwinger-nél, 1633-ban a Schmidt Gasse házai előtt, 1639-ben a kikövezett Michaelis és Kirchl Gasse-n találtak a tanácsosok elhordandó szemetet – ez utóbbi helyen az esőkivezető csatornákat torlaszolta el.⁴⁶ Láthatjuk, hogy ebben az időszakban már konkrétan megjelölték a város kritikus helyeit. 1633-ban 32 tallér büntetést róttak ki azon háztulajdonosok számára, akik a kapuik előtt a felgyülemlett trágyát legalább havi egy alkalommal nem szállították el.⁴⁷ 1653–55 között a csapadékos időjárás okozott gondot, mert a házak előtt lerakott szemetet széthordták a megáradt patakok.⁴⁸ 1686-ban a városvezetés költségesebb, nem a lakosok munkáját igénylő, hanem központilag szervezett feladat elvégzésére szánta el magát: a Hosszúsor melletti tavat tisztíttatta ki.⁴⁹

Az Újtelki, a Szent Mihály és a Szélmalom kapu környéke is a problémás közterületek közé tartozott.⁵⁰ De miért éppen ezekre a helyekre hordták ki a polgárok a portáikról, kertjeikből a fölgyülemlett szemetet, trágyát? A válaszadásban a XVIII. század elején, tudományos igénnyel készült növényleírás, a *Flora Semproniensis* segít bennünket.⁵¹ Ebből megtudhatjuk, hogy a Szent Mihály kapunál a száraz, homokos földeken az elhanyagoltság miatt igen sokféle gyomnövény tenyészett, a Szélmalom kapunál pedig nedves, zsombékos volt a terület. Itt a magas nád, amott a magasra nőtt gyom „ideálisnak” mutatkozott a lerakódás szempontjából. Az Újtelki kapu pedig nedves, vizes, több helyen megműveletlen szántóföldre nyílt – az ott talált és a följegyzett növények legalábbis ilyen talajon nőnek.

Kiemelten kell foglalkoznunk egy 1681-ben keletkezett forrással⁵², amely a Belvárosban megtartott helyszíni szemlén észlelt tapasztalatokat összegzi. A 26 pont-

41 Mon. 16–17.

42 Extr. Fol. 3–4.

43 Extr. Fol. 2.

44 Mon. 418.

45 1717-ben: Mon. 309.

46 Mon. 81., 418., 451., 457.

47 Mon. 457.

48 1653: Mon. 97. 1654: Mon. 98.

49 Mon. 169. Tűz esetén innen hordták a vizet. Vö.: Mollay 1953. 70.

50 Újtelki kapu: 1662-ben: Mon. 110. Szent Mihály kapu és Szélmalom kapu 1658-ban: Mon. 104.

51 Deccard János Kristóf: *Flora Pannonica seu Semproniensis*. Sopron, 1741. A Soproni Patikamúzeum példányát használtam. Vö.: Csapody 1961. 31., 33. is.

52 *Oculata Interioris Civitatis Soproniensis Munditiem respiciens*. SVL Lad. XXX. et EE. Fasc. 2. Num. 7 Közli: Kincses 1997. 179–181.

ból álló jelentés első pontja általános megállapításokat tartalmaz: a házakból az utcákra kihordott szemetet és trágyát el kell hordani, az ezt elmulasztókat meg kell büntetni. Ezután felsorolják azt a mintegy húsz házat, ill. helyet, ahol szemetet találtak. Közöttük Schiffhaufen körüli teret, a Neugasse-t és a Franciskánusok kolostorának környékét nem találták megfelelőnek. Az Artner-háznál, a Stockinger-, a Bämisch-, a Reschling-háznál és az „öreg festett háznál” fa- és kötörmeléket találtak. A Beck-háznál a csatornák állapotát kifogásolták. A Krämapfl- és a Steinpühler-házak lakóit felszólították, hogy a csatornákat deszkával fedjék be. A Mau-sisch-ház esőkivezetője is javításra szorult. Büntetést szabtak ki azok számára, akik a patakok partjára szemetet raktak le. Fölhívták a figyelmet arra, hogy a mészárszéket („régí szokás szerint”) hetenként kell alaposan megtisztítani, ott az „öreg hússzék” deszkáit ki kell javítani, s a mészárszékek környékének tisztaságára külön is intették a polgárságot. Az 1681-es forrás vizsgálatakor végül kiemelik annak figyelmeztetését: a városban a tisztaságot tartsák meg, mert ennek elhanyagolása „...ismét nem várt betegségekhez vezet...” – valószínűleg a Bécs felől ekkor már gyorsan terjedő pestisre gondoltak.⁵³

A XVIII. századi források között egy 1713. évi általános rendelkezéseket tartalmazó dokumentumot említünk,⁵⁴ melynek előzménye és kiváltó oka egyaránt az előző évi pestisjárvány volt: ismét a tisztasági szempontból kritikus helyeket vizsgálták meg. 1717-ben a piac és a kórház utcájának tisztítását határozták el.⁵⁵ 1729-ben a feladatok irányításával a városi tanácsosokat akarták megbízni, akik azonban kijelentették, hogy a munkákat nélkülük, a polgárok maguk is elvégezhetik.⁵⁶ A korszakra vonatkozó, utolsó forrás 1752-ből származik⁵⁷, amelyből meg tudható, hogy még ekkor sem döntötte el a magisztrátus véglegesen, hogy a polgárok takarítsák-e az utcákat saját portájuk előtt, vagy a város bízson meg valakit a munkával, s közpénzből fizessék-e a költségeket.⁵⁸

Végül megemlítjük, hogy az utcák és a patakmedrek folyamatos kövezésére külön figyelmet fordítottak, ugyanis nagyobb esőzések után a megáradt patakok gyakran megrongálták, kimosták, elsodorták a lerakott köveket.⁵⁹

53 Réthly 1. 242.

54 Mon. 295., Corp. Stat. 395. egyaránt rögzíti.

55 Mon. 309.

56 Mon. 348.

57 Mon. 374–375. 18.

58 Boronkai Pál: Sopron köztisztaságának története. SSz., 1966. 351. A kérdés 1847-ben dőlt csak el, ekkortól alkalmaztak utcaseprőket és köztéri felügyelőket.

59 Házi II/2. 191., 195., 208.; Mollay 1953. 70.; MOE 1. 157.; MOE 3. 163.; Corp. Stat. 14., 25–26.; Mon. 4–5., 16–17., 83., 89–90., 98.; Boronkai Pál: Árvizek Sopronban. SSz., 1965. 339–340.; Réthly 1. 147., 166., 173., 230.; Holl 1968. 200., 203.; SVL Lad. IX. Fasc. 1. Num. 1–2.; SVL Lad. XXX. et EE. Antiquae reflexiones communitatis Soproniensis 1507–1695. Fasc. 2. Num. 8/b.: Extractus aus den alten Gemein betrachtungen. Fol. 2., 4.

Városi orvos

A kora újkorban az orvosló társadalom legfelső, ám legvékonyabb rétegét az egyetemet végzett orvosdoktorok képezték. A soproni forrásokban a XV. századtól a városi alkalmazásban álló, így a város által fizetett orvosdoktorok „physicus”-ként, „Physicus ordinarii”-ként, „Herr Stadtphysicus”-ként szerepelnek, más helyen mint „medicus”, „doctor medicinae”, „Ordinarius Medicus”, „doctor medicus”, vagy „medicus doctor und Stadt Physicus”.⁶⁰

A városi alkalmazás feltétele a képzettségen kívül a soproni polgárjog megléte volt.⁶¹ A megfelelő egzisztenciát a gyógyításból származó jövedelmen kívül a várostól évi egy alkalommal kapott, szerződésben rögzített pénzjáradék, valamint a szántó- és réthasználat, a borkimérési és a faizási jog gyakorlása által szerzett természetbeni juttatások biztosították. Az orvosdoktorok megélhetését adómentesség segítette.⁶² A téma vizsgálatához rendelkezésre állnak a városvezetés és az orvosdoktorok között megkötött szerződések, az ún. instrukciók. Kilenc orvosdoktor szerződése maradt fenn⁶³, a német nyelvű források 1625 és a XVIII. század első fele között keletkeztek.

60 Mátyás Pál: Kolozsvári orvosdoktorok a XVI–XVII. század fordulóján (Balási Ferenc, Jacobinus Bernád, Hertel János). *Communicationes de Historia Artis Medicinae*, 1982 61.; Mon. 122., 183., 453.; Corp. Stat. 61., 161., 200.; SVL Lad. XXX. et EE. Fasc. 2. Num. 8. Fol. 4.; Lad. XLVI. et VV. Num. 133/3–4.; SVL Hagyatéki Leltárak, Inventaria (1617–1650). Num. 105.; Testamenta. (1505–1787). Lad. B. Fasc. 2. Num. 68.

61 A polgárjog megszerzéséhez föl kellett mutatni az orvosdoktori oklevelet. Vö.: Nagy Alpár: Rauch András Házi Jenő kéziratos hagyatékában. In: *Dominkovits Péter–Turbuly Éva* (szerk.): *Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére*. Sopron, 1993. 69–70. A polgárjog megszerzésének történetére lásd: A soproni polgárjog megszerzésének története. Írta és a Magyar Történelmi Társulat 1941. október 16-án megtartott ülésében felolvasta: dr. Vitéz Házi Jenő. (Jegyzetekkel ellátva.) SSz., 1941. 269–279. *Szücs* 1955. 261.

62 Általában: *Szücs* 1955. 261. Sopronban: *Házi* 1. 177. Corp. Stat. 61., 145. Mon. 457. és az alábbiakban lásd az instrukciókat. Más magyarországi városokban hasonló volt a helyzet, vö.: 1524-ben a nagyszombati doktor Johannes fizetése 150 forint: MOE. 3. 133.; András kassai orvosé 1531-ben 80 forint: MOE. 3. 155.; Curtius Kristóf, Selmecbánya orvosának 1565-ben 100 forint volt: MOE. 3. 212.; Fabuschi György, aki Thurzó Miklós udvari orvosa is volt egyben, mint Sáros vármegyei physicus 50 forintot kapott évente: MOE. 3. 301.; Doktor Chéri fizetése Brassóban 1635-ben 100 forint volt: MOE. 3. 351.; 1688-ban a kassai orvos 100 forintot: MOE. 3. 428.; 1701-ben Abaúj-megyében Hrenisch Sámuel 100 rhénes forintot: MOE. 3. 445–446.; A Liptói physicus 1725-ben ugyanennyit kapott: MOE. 4. 73.

63 *Terentius Scholz*: 1625. február 19. SVL Lad. XX. et U. Fasc. 1. Num. 10/10.; *Johann Georg Obele és Johann Ludwig Käzer*: 1640. október 1. Uo., Num. 10/6.; *Phülöp Sihlotners*: XVII. század első fele. Uo., Num. 10/5.a.; *Johannes Philippus Persius*: 1653. június 9. Uo., Num. 10/4.; *Heinrich Johann Friedrich*: 1664. március 25. Uo., Num. 10/7.; *Johann Fortunatis Weilandt*: 1687. március 10. Uo., Num. 10/8.; *Andreas Loew*: 1693. január 3. Uo., Num. 10/1–2. és 1710. január 3. U. o., Num. 10/3.; *Andreas Derscham*: 1727. február 21. Uo., Num. 10/12.

Elemzésük alapján megállapítható, hogy a physicus-ok a városi lakosság egészét kötelesek voltak ellátni.⁶⁴ A többi helybéli orvoslásban részt vállaló személynek: a patikusoknak, borbélyoknak, chirurgus-oknak és a bábáknak előjárójukként kellett őket tisztelni. Képzettségük egyrészt feljogosította, szerződésük pedig kötelezte munkájuk ellenőrzésére és a mindenkori tanácsadásra. Az instrukció szabályozás is volt egyben, a gyógyítók egymás közötti viszonyán kívül a betegekkel való kapcsolattartást is érintette. Az orvosdoktorok legfontosabb teendői az említetteken kívül az alábbiak voltak:

- a patikákat évente egyszer alaposan vizsgálják át,
- céhes mestervizsgákon kötelesek megjelenni,
- tanáccsal lássák el a borbélyokat és a bábákat, ha azok azt kérik,
- bizonyos gyógyító eljárásokat, pl. a purgációt, az érvágást, köpölyözést, gyomormosást csak ők végezhetek.

A patikusok, chirurgus-ok, borbélyok és bábák kötelezettségei az orvosdoktorokkal szemben:

- szakmai engedelmesség,
- a bábáknak elhalálozás esetén értesíteniük kell őket,
- a patikusnál ha egy orvosság elkészítésekor valamelyik komponens hiányzik, mindenkor az orvosdoktorhoz kell fordulni, amennyiben helyettesítő alapanyagot akar felhasználni.

Végül a betegek jogait ismertetjük az orvosdoktorokkal kapcsolatban:

- folyamatosan kell a betegetket látogatni,
- a beteg az őt gyógyító chirurgus akarata ellenére is elhívhatja az orvosdoktorokat gyógyulása érdekében,
- ha az orvosdoktor nem jelenik meg a betegnél, a páciens följelentheti őt a magisztrátusnál,
- az orvosdoktorokhoz a városon kívül lakó polgárok, személyek is fordulhatnak, ám a soproni physicus-oknak a beteg lakóhely szerint illetékes orvosával is konzultálniuk kell,
- nehéz szülések esetén a bábák mellett a szülő nőnek joga van elhívatni az orvost is.

Hivataluk ellátása mellett bizonyos időszakokban a polgármester beleegyezésével, a városon kívül is végezhetek munkát.⁶⁵ (Az ispotályokban folytatott tevékenységükről alább lesz szó.)

64 A gyermekeket és nőket is – a kitétel azért érdemel figyelmet, mert a korban ez nem volt egyértelmű. A női- és gyermekbetegségek orvoslói többnyire a helybéli laikus orvosasszonyok és bábák voltak.

65 SVL Lad. XLVI. et W. Fasc. 2. Num. 133/2.

A szerződésekben nem rögzített feladatuk volt a városi medicus-oknak a források tanulsága szerint a XVII–XVIII. században a magisztrátus felkérésére a különféle gyógyítással, gyógyulással kapcsolatos, vagy haláleset, illetve bűntények miatt kipattanó pereskedések, bűnvádi eljárások alkalmával orvosi szakvéleményt adni.⁶⁶

Sopronban legalább két physicus-ra volt szükség, a források azt mutatják, hogy legalább egyet mindenkor igyekeztek szerződtetni, ám nem mindig sikerült a folytonosságot biztosítani; a vizsgált időszakban 3–4 ezer főnyi lakosra 1–2 orvosdoktor jutott.⁶⁷

Fürdők, borbély-sebészek, patikák

Sopronban a kora újkorban⁶⁸ két fürdő működött, a városi és a Balfi fürdő. A soproni fürdősök a bécsújhelyi céh tagjai voltak.⁶⁹ A középkorban még Felső fürdőként emlegetett városi fürdő a tanács tulajdonában volt, a XVI. század elejétől a „tanácsurak fürdőháza”-ként emlegetik, 1511-ben „Badstube des Stadtrates” elnevezéssel illeték.⁷⁰

A XVI. század elején egy 1505-ben keletkezett forrás szerint már virágzott a városi fürdőélet: az akkori bérlő 40 heti bérleti díjat, azaz 520 dénárfontot költött javítási munkákra⁷¹, 1524-ben az ablakok beüvegezése és az illemhely elkészítése jelentett nagyobb kiadást.⁷² 1628-ban a magisztrátus a Padstuben, azaz a városi fürdőház általános megjavíttatását rendelte el.⁷³

Balfon a fürdőélet 1560. május 23-án, indult meg.⁷⁴ Ennek előzményeként a városi tanács számára engedélyezte I. Habsburg Ferdinánd (1503–1564) magyar király, hogy a Wolffs-nak nevezett falu területén feltörő meleg vizet különféle betegségek gyógyítására alkalmazhassák, a fürdéshez szükséges felszereléseket

66 SVL Lad. XLVI. et W. Fasc. 3. Num. 133/1–4.; Lad. II. Fasc. 1. Num. 5–8.

67 A soproni lélekszámról lásd: *Thirring Gusztáv*: Sopron népességének fejlődése és összetétele. Magyar Statisztikai Szemle, 1931. 1. kötet. 407–453.; Uő: Sopron népessége a 18-ik század elején. SSz., 1937. 161–172. és *Granastói György*: Becslés Sopron XVI–XVII. századi lélekszámról. Történelmi Szemle, 1970. 275–375. Sopron nem maradt el e tekintetben Európa más városaitól. Vö.: *Robert Jütte*: Ärtzte, Heiler und Patienten. Medizinische Alltag in der frühen Neuzeit. München – Zürich, 1991. 19., 25.

68 A középkori előzményekről és a kérdésről e helyen csak vázlatosan írnunk, a kérdés kifejtése: *Kincses Katalin*: A soproni fürdők a kora újkorban. Aetas, 1997/1. 17–48.

69 *Mollay* 1953. 64. A praktizálás engedélyezésére és a céhes szerveződésre, vö.: *Szűcs* 1955. 11., *Linzbauer* 1852–56. 243.; *Linzbauer* 1868. 66.; SVL Lad. X. Fasc. 1. Num. 1.

70 *Mollay* 1993. 138.; *Mollay* 1995. 135.

71 *Holl* 1979. 138.; *Mollay* 1995. 135.: heti 13 dénárfontot fizetett a városnak.

72 *Házi* II/5. 428–431., 434.; *Holl* 1979. 138.; *Mollay* 1995/2. 135.

73 Mon. 448.

74 *Csatkai Endre*: Sopron. 2. kiadás. Budapest, 1953. 12., *Mollay* 1953. 65.; SVL Lad. F. Fasc. 2. Num. 54.

beszerezhessek, fürdőházakat építsenek, s mindezért díjat szedhessenek.⁷⁵ Előzőleg, 1559-ben a soproni magisztrátus bécsi szakembert hívatott a kutak megvizsgálására.⁷⁶ Az 1560-ban készült számadáskönyv adatai azt mutatják, hogy a Balfi fürdő a városnak jól jövedelmezett, s így azt folyamatosan bővítették: 1560–65 között Gastring bécsi építész a kénes forrásvizek fürdőtelepre vezetésének tervén dolgozott, 1566-ban pedig 52 káddal bővült a fürdő.⁷⁷ 1592-ben a soproni magisztrátus a városi és a Balfi fürdő számára közös árszabást adott ki⁷⁸, melyben azonos árakat állapított meg: a fürdésért és a köpölyözésért 1-1 garast, a gőzfürdő használatáért 12 dénárt.

A két fürdő virágzása a XVII. század végéig tartott. A városit 1682-ben Andreas Freyse (Freise) fürdőmester megvásárolta, így magánkézbe került.⁷⁹ Családja a század végén Limberger György kereskedőnek eladta, akinek egyik leszármazottja 1767-ben átépítette, s a fürdő 1830 körül szűnt meg.⁸⁰ Balf fürdőjét a megfelelő látogatottság és forgalom hiánya miatt 1680-ban Preiner Mátyás polgármester javaslatára a város szintén el akarta adni, de sorsa a XVIII. század elejére rendeződött.⁸¹ 1716-ban a városi tanács megszigorította a működési feltételeket oly módon, hogy a városi physicus kötelességévé tette annak állandó ellenőrzését.⁸² 1731-ben a magisztrátus a fürdőházak alapos javítását határozta el. A XVIII. század folyamán a gyógyfürdő folyamatosan üzemelt, 1773-ban a város fürdőkápolnát építtetett hozzá.⁸³

Míg a városi fürdőt egész évben igénybe lehetett venni, a balfit csak a meleg időszakban, 24 héten keresztül.⁸⁴ Egy kúrára két napot szántak. A legtöbb (36–48 dénár) a fürdőből és a köpölyözésből álló szolgáltatás került, ezt követte a fürdő önmagában (12–18 dénár). A gőzfürdőért újabb 12 dénárt kértek. A hajvágásért ugyanennyit. A köpölyözés 1626 előtt 15–24 dénárba került, 1631-től sokkal olcsóbb lett, 2–3 dénár csupán, s az esetek nagyobb részében ez két kúrát, azaz kétszeres köpölyözést jelentett. A fürdésért és a hajvágásért a városban és Balfon egyaránt 18 dénárt kértek. A Balfi fürdő 1631-ban drágább volt a városinál, de a két

75 SVL Lad. F. Fasc. 2. Num. 53., Fasc. 3. Num. 117. Közölte: Zádor Alfréd: A balfi gyógy- és ásványvíz hasznosítása. SSz., 1978. 40–45. A balfi fürdő történetéről a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltárban gyűjtőmunka folyt: Tirnitz József: Balfi fürdő (1560–1899). Adattár. 675–678. sz.

76 Gimes Endre: Balf-fürdő. Útikalauz. Győr-Sopron megyei Idegenforgalmi Hivatal, 1977. 29.

77 Zádor, i. m. 42. és Gimes, i. m. 29.

78 MOE 3. 258.

79 SKM. 418.

80 SKM 248–249.

81 Bán, i. m. 245.; Gimes, i. m. 34.; SVL Rathspatent, Protocollum Senatorium (1551–1848). 1680. szeptember 6.; 1681. február 19.; 1682. február 4.;

82 Gimes, i. m. 34.

83 Bán, 1939. 400., SKM 392.

84 SVL Lad. F. Fasc. 2. Num. 54.

intézmény árai később nagyjából kiegyenlítődték. „Meghatározták” a legény járandóságát is tetszés szerinti borraivaló formájában.⁸⁵

A Balfi gyógyfürdőről 1631 és 1783 között eddigi ismereteink alapján kilenc ismertetés készült.⁸⁶ A XVII. század első harmadától folyamatosan megjelenő leírásokat természettudósok, orvosdoktorok készítették népszerűsítő céllal, tudományos szempontokat is szem előtt tartva. A balfi vizek modern gyógyvíz-analitikai vizsgálatai igazolták megfigyeléseik és elemzéseik helyességét a víz összetételére és gyógyhatásaira vonatkozóan egyaránt. A kora újkori fürdőzők tapasztalati úton megszerzett ismeretei a víz gyógyerejéről igazolást nyertek.

Borbély- és sebészcéhek

A soproni borbély- és chirurgus céh 1612-ben alakult meg, borbélyok és sebészek azonban már előzőleg is tevékenykedtek a városban.⁸⁷ Megerősítő oklevelüket I. Lipót (1640–1705) Habsburg császártól nyerték 1659-ben.⁸⁸ A XVI–XVIII. századot tekintve összesen 75 céhmester tevékenységéről tudunk.⁸⁹

Az 1659. évi céhlevél elemzése során gyógyító tevékenységüket vizsgáltuk: a korabeli borbélymesterek a chirurgus-okkal együtt a gyakorlatban egyaránt seborvosként működtek. Koller Gusztáv a soproni céheket bemutató munkájában⁹⁰ már ismertette a borbélylegények ezen céhlevélben leírt járandóságát, a mestervizsga

85 SVL Lad. X. Fasc. 1. Num. 19., 20., Lad. XXXI. Num. 6., 23.

86 *Scholz Jeremiás*: A sopronyi birodalomban lévő Balffi Feredő mérsékletes állapota természetinek, munkálódó erejének és használatosságának magyarázó leírása. In: *Szabó Károly*: Régi magyar könyvtár. 1. k. Budapest, 1879. 266., 2. k. Budapest, 1885. 130.; *Rosner*, 1660.; *Loew Károly Frigyes* (kiadta 1737-ben): *Loew András*: Succinta Descriptio Duorum Hungariae Medicorum Fontium, Quorum alter Penes Lacum Pisonium in Semproniensi Comitatu ad Pagum Wolffs, Alter in castri ferrei comitatu penes Binkafeld enascitur. Sopron, 1700.; *Brückmann Ferenc Ernő* feljegyzései. In: *Csatkai Endre*: Idegenek a régi Sopronról. Sopron, 1938. 12–14. *Hajnóczy*, i. m.; *Keck, Petrus*: Pannoniae Aquas Minerales. In: *Franc. Ernest. Brückmann*: Epistola itineraria XCVIII. 17.; *Conrad, Andreas*: Kurzer unterricht von den Wirkungen und nützlichen Gebrache des Wolfffer Bades bey der Königl. Freystadt Oedenburg. – Kiadta: *Johann Joseph Sieß*. Sopron, 1772.; *Crantz, Heinrich Johann von*: Gesundbrunnen der Oesterreichischen Monarchie. Bécs, 1777. 171–172.; *La Langue Jánosnak* [...] munkája a Magyarországi orvos vizekről és a betegségekben azokkal való élesnek szabott módjairól. A szegényeknek kedvéért. Nagykároly, 1783.

87 *Lakatos István*: A soproni iparosság története – dokumentumgyűjtemény. Budapest, 1994. 12., 28., 57. MOE. 3. 327. A királyi oklevelet a városi céhlevél alapján állították ki. A soproni borbélysebészek céhládája 1700-ban készült, de nem az első lehetett. Vö.: *Csipkés Kálmán*: Sopron sz. kir. város múzeumának céhládái. SSz., 1943. 139.

88 I. Lipót császár oklevele a soproni chirurgus céh számára, Bécs, 1659. szeptember 13. SVL Lad. X. Fasc. V. Num. 85. Közli: *Kincses* 1997. 168–178.

89 Részletes felsorolásuk életrajzi adatokkal: *Kincses* 1997. 221–232.

90 *Koller Gusztáv*: A soproni céhek életéből (a XVI. és XVII. században). Budapest, 1915. 53–61.

feltételeit, az ott elkészítendő orvosságokat. Mindez kiegészíthető azzal, hogy a praktizálás alapvető feltétele a soproni polgárjog megléte, a mesterlevél bemutatása a magisztrátusban és a céhben, erkölcsi és szakmai jóállás volt. A céhtagok tevékenységét a városi vezetés figyelemmel kísérte, a városi physicus felügyelte. A gyógyítás zavartalanságát a céh és a tagok anyagi biztonságának megteremtésén keresztül igyekeztek biztosítani; a céhbe való belépésért, az észlelt szabálytalanságokért, a műhibákért, erkölcsi vétsekért, valamint a legények és inasok alkalmazásának fejében, s végül, a céhlevélben lefektetett bármely szabály be nem tartásáért kirótt büntetéspénzek beszedésének útján.

Patikák

Sopronban 1573-tól működött folyamatosan patika, a XVII. század második felében egyidejűleg négy is.⁹¹ Ezek nem voltak városi tulajdonban, a mindenkor tulajdonos ha patikus volt, maga működtette, ellenkező esetben bérbe adta üzletét. A patika megnyitásának feltétele mindenkor a soproni polgárjog elnyerése volt és a magisztrátus engedélye volt. Megszerzésének többféle módja ismert: saját alapítás, vásárlás, házasság, bérlet.⁹²

A magyarországi kora újkori patikák működésére vonatkozó források, általános rendelkezések (1552., 1644., 1678., 1727., 1742. évi rendeletek⁹³) legfőbb tanulsága, hogy a megnyitás konkrét feltételeinek meghatározását a központi kormányzat a városok hatáskörébe utalta. Így a soproni magisztrátus igyekezett minden téren felügyeletet gyakorolni a helybéli apotékák fölött. Ez az ellenőrzés négy területen érvényesült: megszabták az árakat⁹⁴; polgárjog nélkül patikát nem lehetett üzemeltetni⁹⁵; az ellenőrzést gazdasági vonatkozásaiban a magisztrátus közvetlenül

91 A soproni patikák történetének összefoglalói: *Kocsis Krisztina*: A gyógyszerészet megjelenése és fejlődése Sopron vármegyében a XVI. század végétől 1950-ig. Doktori értekezés. Budapest, 1986.; *Nikolics Károly*: Sopron. Patikamúzeum. Budapest, 1989.; *Kocsis Krisztina*: A soproni gyógyszerterek múltja a XVI. századtól 1950-ig. In: *Nikolics Károly* (szerk.): Soproni patikamúzeum 1968–1993. Győr-Sopron, 1993. (Lásd alább: *Kocsis* 1993.) és *Házi Jenő*: Kiegészítések a soproni patikák hőskorához. In: *Házi Jenő* emlékkönyv, 113–126.

92 Vö.: *Házi* 1. 28., 267., 384., 399., 489–499.; *Házi* 2. 157., 600., 643., 731., 778., 805., 845., 854.; *Kocsis* 1993. 38–43.

93 Ordo polittiae. 1552. von den Artzten und jeder belohung. In: *Linzbauer* 1852–56. 1. k., 165–166.; Lex Sanitaria Ferdinanda, 1644. Ismerteti: *Baradlai János*: A magyarországi gyógyszerészet története. 1. k., Budapest, 1930. 197–198.; Leges Leopoldinae, 1678. In: *Linzbauer* 1868. 27.; Visitationis pharmacopoeiarum et examen pharmacopoeiarum Posonii. In: *Linzbauer* 1852–56. 2. k., 8–9.

94 Apotheker Taxordnung, 1689. In: *Linzbauer* 1852–56. 1. k., 421–426.; Torkos János árszabása 1742-ben az 1729. évi bécsi patikaárszabás mintájára készült. – *Linzbauer* 1868. 28., 31–32. – ezt 1765-ben, 1766-ban, 1769-ben ismét megerősítették. In: *Linzbauer* 1852–1856. 2. k., 418–426., 430–431., 494. Sopronban: Instructio Pharmacopoeiarum, 1606. SVL Lad. XX. et U. Fasc. 1. Num. 7.; *Házi* II/6. 389–401.; Mon. 278–279., 423–424., 457.; Corp. Stat. 109–110. 384.

95 Vö.: MOE 3. 264.

a tanácsosok jelentései⁹⁶; közvetetten pedig a városi physicus évenkénti egyszeri, vagy többszöri szemlélén (gazdasági és áruvizsgálat)⁹⁷ keresztül gyakorolta.

Ispotályok

A soproni ispotályokkal kapcsolatban Rosner Mátyás soproni származású diák 1660-ban Wittenbergben megvédett disszertációja ébresztette föl gondolatainkat:

„A jól szervezett városban gondoskodás történik a szegényekről és a betegekről is. Itt, ebben a városban megtaláljuk ezt. Van szegényház (Xenodochium), melynek nemcsak tágas és megfelelő épülete van, hanem a hozzátartozó dolgokkal is jól el van látva. Jól fel van szerelve mindazzal, ami a szegények életére, ellátására szükséges: szőlők, szántóföldek, mezők, háziállatok és sok más egyéb áll rendelkezésre. Van azután a városon kívül, kissé félreeső helyen egy ház, ahol egészséges levegő van, tisztító szelek fújnak, amely házat Nosocomium-nak hívnak. Kórház (ein Lazarett Haus). Azoknak a szegényeknek való ez, akik vagy járványos, vagy valamiféle súlyos betegségben szenvednek. Ha pestis dülne, akkor más alacsonyabb sorsú emberek is felvétetnek. Mindkét intézmény számára a városi pénztár terhére orvost és chirurgust és más tekintélyes férfiakat választanak és állítanak élére, akik az intézményeknek gondját viselik.”⁹⁸

A xenodochium-nak nevezett ispotály – a soproni források Spitalhaus-nak nevezték – története a középkorba nyúlik vissza, 1217-ben a Johannita Lovagrend alapította.⁹⁹ 1349-ben került városi fennhatóság alá¹⁰⁰, s megszűnéséig, 1796-ig ez a felügyelet megmaradt. Középkor végi történetét Házi Jenő foglalta össze¹⁰¹, legfontosabb megállapításai a következők. A jövedelmeket az ispotálymester kezelte, pontos számadást vezetve a mindenkori bevételekről és kiadásokról; helyette ese-

96 MOE 3. 453.; Mon. 107., 130., 156., 428., 431., 440., 441., 448., 459.

97 Vö.: Az orvosdoktorokról szóló részt és SVL Lad. 2. Fasc. 1. Num. 9.

98 Rosner 1660. 1. rész. 12. §. 306.

99 A Spitalhaus középkori történetére: Reiszig Ede: A János-lovagok Sopronban. Századok, 1910. 542–553.; 633–640. Ratzinger 1. 417.; Házi 1939. 136.; Somogyi Zoltán: A középkori magyarság szegényügye. Budapest, 1941. 135.; Mollay 1953. 49.; Holl 1979. 140.; Mollay 1991. 97., 99–100.

100 A johanniták távozásáról Sopronban: Házi 1939. 135–136.; Somogyi, i. m. 25.; Mollay 1991. 104.; A kórház középkori működéséről adatok: Házi I/1. 89–90.; Holl 1979. 136., 140–141.; Mollay 1991. 104. Továbbá: Kubinyi András: Egyház és város a késő középkori Magyarországon. In: Sz. Jónás Ilona (szerk.): Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és régmúltból. Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára. Budapest, 1994. 80., 86.; A XIV–XV. századi gazdálkodásról: Mollay 1942. 29–34.; Házi 1939. 51.; Mollay 1991. 106–109.

101 Házi II/2. 56–63., 94–112., 306–313.; Házi 1939. 150–157. A Szent Erzsébet kápolna történetére vonatkozó adatokat lásd: Póda Ede: A soproni kath. „Parochia” és a „soproni kath. hitközség” története. Sopron, 1892. 4., 52–52. és Házi 1939. 155.

tenként a kórház sáfára is elvégezte ezt a munkát. A fenntartást célzó városi jövedelmek továbbiakkal egészültek ki, a pénzbeli és természetbeli egyszeri adományok mellett elsősorban a kórház Szent Erzsébet kápolnájának oltárára tett alapítványok kamatával.¹⁰²

Az ispotály a mai Ikva híd 2. sz. házának helyén állott, a Szent Erzsébet templom mellett.¹⁰³ A városi kórházak a középkorban Európában eredetileg a kevésbé népes elővárosokban, vagy a kapuk közelében, vagy előttük, folyóvíz partján épültek.¹⁰⁴ Mindkét megoldás háttérében egészségügyi és higiéniai szempontok álltak: a betegek elkülönítése és a tiszta folyóvíz biztosítása a megfelelő működés elengedhetetlen feltétele volt.¹⁰⁵ Sopronban is éppen az orvosi-higiéniai szempontok miatt a Babóti kapu előtt, az Ikva partján, a külvárosban, (nem a városon kívül) állott az ispotály elszigetelt helyen, folyóvíz mellett.¹⁰⁶

Az ispotály kora újkori történetét vizsgálva arra vonatkozóan, hogy hány főt fogadott be az ispotály, csak utalások alapján kísérelhetjük meg a válaszadást, egy 1553-as összeírás adatait összegezve: az állandó gondozottak száma 12–16 fő volt.¹⁰⁷ Az ispotályhoz tartozó templom ingóságainak összeírása 1585-ből ezt a becslést nagyjából megerősíti.¹⁰⁸

Sopronban az 1550-es években a protestantizmus túlsúlyra jutásával¹⁰⁹ a volt egyházi javak kezelése is a protestáns vezetés hatáskörébe került át¹¹⁰, így a szegények és betegek ispotályának felügyelete is.¹¹¹ Az ispotályt irányító ispotálymesterek tevékenységét ezentúl az evangélikus lelkész felügyelte, a fenntartást a különböző városi jövedelmekből próbálták meg biztosítani.¹¹²

102 A kórház fenntartására az egyházi oltárokon tett alapítványok rendszere a XIII–XV. század folyamán Sopronban is oly módon működött, mint Európa más városi kórházai esetében Vö.: *Ratzinger* 2. 7.; *Heinz Schott* (szerk.): *A medicina krónikája*. Budapest, 1993. 316.

103 SKM 280.

104 *Holl* 1979. 139. A középkori előzményekről: az ispotályok mint önálló „városok”, elkülönülve, a városfalakom kívül, azoktól lehetőleg minél messzebb, ám mindenkor lehetőség szerint forrás, folyóvizek, mellett, vagy tóparton, zárt, fallal elkerített épületegyüttest alkottak. Szemléletes példák a korabeli metszetek alapján: *Dieter Jetter*: *Geschichte des Hospitals*. Band 1. Westdeutschland von den Anfängen bis 1850. Wiesbaden, 1966.: Köln 39., Nürnberg 41., 44., Braunschweig 42., Augsburg 45., Regensburg 47., Hamburg 50.

105 *Holl* 1979. 139.

106 Sopron esete Magyarországon nem kuriózum, már a XI. században a kassai, a kolozsvári, az esztergomi, a fehérvári, a szentkirályfalvai, majd a XII. században a szigetvári, a győri és a szegedi ispotályok is a külvárosban épültek. – *Holl* 1979. 140

107 SVL Lad. XX. et U. Fasc. 1. Num. 1.

108 *Mollay* 1942. 34–36.

109 *Mollay Károly*: Többnyelvűség a középkori Sopronban. SSz., 1958. 130–150. – Hivatkozik rá: *Fabiny Tibor*: A soproni evangélikus líceum története (1557–1908). In: *Györfy Sándor–Hunyadi Zoltán* (szerk.): *A soproni líceum*. Budapest, 1986. 9–108. 12–13.

110 *Fabiny*, i. m. 13.

111 *Payr* 1917. 208. Először 1608-ban: u.o. 254.

112 MOE 3. 256.; *Payr* 1917. 208. A vallási harcok a kórházat sem kerülték el, vö.: *Payr* 1917. 229.

1652–53-ban a városi magisztrátus az ispotály bővítését határozta el, külön figyelték arra, hogy a munkálatok alatt a gondozottak sem lelki, sem testi szükségleteikben hiányt ne szenvedjenek.¹¹³

A XVIII. század első felében a már említett Lazaretum-mal együtt Sopronban két kórház volt, melyeket evangélikusok és katolikusok egyaránt támogattak adományaikkal.¹¹⁴ A tanácsosok a megnövekedett igények miatt 1729-ben vizsgálatot rendeltek el¹¹⁵, mondván, több városi polgár szétosztja vagyonát gyermekei között, s ily módon elszegényedve fölveteti magát az ispotályba. Úgy döntöttek, hogy ennek véget kell vetni, az intézkedéssel a gondnokokat: Georg Friedrich Mattheis és Thomas Beck polgárokat bízták meg. Ez az alapvető problémát, az elszegényedést, s így a kórház zsúfoltságát természetesen nem oldotta meg. A kamara pénzhez juttatásának céljából 1757-ben a helytartótanács elrendelte, hogy a városok szolgáltatassák be alapítványaik jövedelmét a kamarának.¹¹⁶ Sopron tiltakozott. Azzal érvelt, hogy a Spitalhaus lakóit így sem tudják mind eltartani nagy számuk miatt, s azzal is, hogy az alapítványokat a helybéli polgárok tették.¹¹⁷ Végül elálltak a rendelet végrehajtásától.¹¹⁸

A Lazaretum építését I. Rudolf Habsburg császár (1552–1612) rendelte el a tizenöt éves háború idején, 1595-ben, azzal a céllal, hogy a sebesült és beteg katonákat ily módon elláthassák.¹¹⁹ Erről Sopron 1595. augusztus 8-án kiadott levelében értesítette.¹²⁰ Fel is épült egy fából ácsolt ideiglenes kórház¹²¹, amely a Bocskai felkelés idején leégett.¹²²

Helyébe 1633-ban, ismét uralkodói utasításra a városi tanács felépítette a Lazaretum-ot. Adományokból, alapítványok kamataiból, gazdálkodás útján és városi támogatásból tartották fenn.¹²³ Soproni polgárjoggal rendelkező gondnokokat, felügyelőket állítottak élére.¹²⁴ Az állandó gondozottak száma itt is kb. 16 fő volt.¹²⁵

A városi magisztrátus figyelemmel kísérte a Lazaretum működését, mivel a XVII. század második felének háborús időszakában fokozottan számolniuk kellett a Sopronba is nagy számban beözönlő nincstelenek ellátásával. 1685. január 25-én

113 Mon. 96. 1652. 5. pont, 1653. év 4–5. pont alatt.

114 Bán 1939. 309.

115 Mon. 347.

116 Bán 1939. 405.

117 Bán 1939. 406.

118 Bán 1939. U. o.

119 Bán 1939. 162.

120 SVL Lad. VII. et G. Fasc. 1. Num. 17.

121 SVL Lad. VII. et G. Fasc. 2. Num. 67.

122 Bán 1939. 162.

123 Bán 1939. 162.

124 SVL Lad. XXX. et EE. Fasc. 2. Num. 12. 2. pont.

125 SVL Lad. LIV. Fasc. 1. Num. 1. Fol. 17.

kelt rendeletükben¹²⁶ megbízták a város koldusbíráját a koldusok összeírásával, akiket a Lazaretum-ban három külön e célra kijelölt szobában helyeztek el: a tömeges koldulásnak igyekeztek elejét venni oly módon, hogy csak a közülük kijelölt személyek gyűjthettek pénzt társaik képviselőiben a tereken, a vásárokon és a házaknál. Pestisjárvány idején a magisztrátus fölhívta az orvosok, borbélyok, patikusok figyelmét a gondozottakra, közöttük is az újonnan érkezettekre, s ha a betegség jeleit észlelték, bezárultak a városkapuk.¹²⁷ A Lazaretum a Spitalhaus-hoz hasonlóan a XVIII. század végéig, 1797-ig működött, az új városi kórház létrejöttéig.

A magisztrátus statútumokkal szabályozta az ispotályok működését, állandó pénzüsszeggel alapozta meg évről évre a fenntartás költségeit.¹²⁸ Ezen kívül a XVI–XVIII. század folyamán a polgárok a két intézményt többféle módon támogatták.

1. Alkalmankénti pénz-, vagy természetbeni juttatások formájában. Így 1599-ben Arnold Gergely belső tanácsos özvegye a felújítandó ispotály renoválásához 12 köből kövel járult hozzá.¹²⁹ Kazaházi Joó László sikeres házvétele alkalmával ajánlott föl 1612-ben pénzt a Spitalhaus támogatására.¹³⁰ Zichy György soproni plébános 1666–1674 között (magánemberként) több ízben is hozzájárult pénzüsszományaival az ispotály működtetéséhez.¹³¹
2. Végrendeletükben egy meghatározott összeget hagyományozva többen támogatták az ispotályokat: a gondozottakat személy szerint, vagy a kórház plébánosát támogatták az örökül hagyók. Simonffy András 1562-es végrendeletében két hordó bor eladási árát hagyta „az Ispitalban valo ßegineknek”.¹³² A katolikus Trexler Mihály 1612-ben juttatott jelentős pénzüsszeget az akkor evangélikus kezelésben levő Spitalhaus számára.¹³³ Raumschüssel György özvegye Puchheim Margit 1663-ban 500 forintot hagyott az ispotály szegényeire.¹³⁴ Magánszemélyek mellett egyházi méltóságok is hozzájárultak a Spitalhaus működéséhez adomány formájában. Például Csehi István

126 Bán 1939. 253.

127 Payr Sándor részletesen ismertette az 1678-as tanácsjegyzőkönyvi bejegyzéseket a pestis megfékezéséről. Betiltották a hetivásárt, ellenőrizték a hazatérő és a városba tanulni bejáró diákokat: Payr 1917. 476.

128 Corp. Stat. 14–15., 86., 120., 153. – Idézi: MOE 3. 145., 302. és Házi 1939. 154.

129 Mon. 55., Házi 1. 29.

130 SVL Lad. LIV. Fasc. 2. Num. 7. Joó Lászlóról: Házi 2. 603.

131 Bán 1939. 74.

132 Házi Jenő: 16. századi magyar nyelvű levelek Sopron szabad királyi város levéltárából. Sopron, 1928. 33.

133 Bán 1939. 133.

134 Payr 1917. 416–417.

1638–1644 között Sopronban tevékenykedő pap¹³⁵, vagy Pálffy Tamás nyitrai püspök és soproni beneficiatus 1679-ben.¹³⁶

1712-ben a városi jegyző összeírta annak az 1711-ben meghalt 23 személynek a névsorát, akik meghatározott összeget hagytak örökül a két kórházra.¹³⁷ A forrásból kiderül, hogy a módosabbak: Georg Reichard Reichenhaller és Maria Sußanna Krämapflin magasabb összeget hagytak a kórházakra: 10–15 forintot. A többség 3–5 forintot, a szegényebbek 1–2 forintot vagy kevesebbet.

3. A támogatás alpítványi formában is megnyilvánult. Hummel Kristóf, Sopron egyik legtekintélyesebb polgára 1652-ben úgy rendelkezett, hogy vagyona pénzzé tett részének harmada házi szegényeket, másik 1/3-a pedig a Spitalhaus gondozottait illesse meg.¹³⁸

1632–1644 között készült az a számadáskönyv, amelyben Lackner Kristóf alapítványának évenkénti elszámolását rögzítették. Végakarátának értelmében az ingó és ingatlan vagyona vonatkozó minden további kamatainak 1/3-ad részét a városnak a kórházak javára kellett fordítani.¹³⁹ Rendelkezését be is tartották, pl. 1634-ben a 523 talléros bevétel 33%-át, 272 tallért az ispotály betegeinek jutatták.¹⁴⁰ A betegek személyre szólóan kaptak támogatást: élelemre és ruházatra, a tizenhárom év alatt a legmagasabb összeg fejenként 71 tallér volt (1632-ben), a legalacsonyabb 29,5 tallér (1637-ben). A támogatottak száma ingadozott, 1632-ben például 24 fő, 1641-ben 11 fő, 1635-ben csak 1 fő -, a legtöbbször 2–5 fő.

Weinberger Zakariás kereskedő, városi tanácsos özvegye Krabath Horváth Borbála a XVII. század közepén oly módon intézkedett, hogy halála után, az adóságek kiegyenlítése után maradt javak pénzzé tétele során, a továbbiakban az esedékes kamatok összege a koldulni nem akaró házi szegények segélyezésére fordíttassék.¹⁴¹

135 Bán 1939. 181.

136 Halála esetén a hagyatékának Sopront illető része mind a kórházra száll, ha végrendekezés nélkül hal meg – Szelepcsényi György esztergomi érsek bizománylevele alapján. 1679. július 31. *Jedlicska Pál*: Adatok a soproni jezsuiták történetéhez. Történelmi Tár, 1885. 365.

137 SVL Lad. LIV. Fasc. 3. Num. 30/8–41. Közülük ötöt ismerünk Házi Jenő okmánytárából: *Házi* 1. 266., 464., 574. és *Házi* 2. 910. Az 1712. évi adományok összege a végakaratok teljesítése után 64 forint volt a Spitalhaus, 68 forint 50 dénár a Lazaretum részére.

138 Életrajzi adatokkal: *Házi* 1939. 245.; *Bán* 1939. 30–31.; *Házi* 1. 581–582.

139 E helyen csak az ispotályra vonatkozó rendelkezéseit idézzük: SVL Lad. I. Fasc. 9. Fol. 1–107. – *Payr* 1917. 293.; *Horváth Zoltán*: Sopron és a megye múltja egykorú iratok tükrében. Sopron, 1964. 60. Mindkét kórházról szó van: SVL Lad. XX. et U. Fasc. 1. Num. 1. 15/2–6. A vulkapordányi malom haszna is ekkortól illette meg az ispotályt az alapítványon keresztül: *Payr* 1917. 293. Azonban az 1609. évi statútum egyértelműen kimondja, hogy az ebben az évben már az ispotály tulajdonában volt. Corp. Stat. 125.

140 Az 1634-es adat *Házi* Jenő közlése: *Házi* 2. 608.

141 *Payr* 1917. 416–417. – életrajzi adatok: *Házi* 2. 932.

Végül egy XVIII. századi alapítványt említünk¹⁴²: Meskó Jakab 1714-ben 3000 forint kamatát ajánlotta föl a Spitalhaus számára. A városi kórházak ügyeinek intézői, az ispotálymesterek Magyarországon már a XV. században a városok alkalmazottai közé tartoztak (a jegyzővel, írnokkal, városi orvossal, kútmérővel, kapuőrökkel, hídmesterrel, sírásóval, hóhérral együtt).¹⁴³ Az ispotálymestereket a források „magister hospitalis”, „rector hospitalis”, „spittelmayster” elnevezéssel illették.¹⁴⁴ A soproniak „spitalmeister/spitalmaister”-ként említik őket. A városi magisztrátus évről évre választotta meg a tanácsosok közül az erre a feladatra alkalmasnak tartott, polgárjoggal rendelkező személyt vagy személyeket.¹⁴⁵

Az őket ellenőrző gondnokok, más néven inspektorok („verwalter”-ek) laikus, a magisztrátus által megválasztott, szintén belső vagy külső tanácsosi tisztséget viselő városatyák voltak, akiknek feladata az ispotálymesterek elszámoltatása volt.¹⁴⁶

Az ispotálymesterek a városvezetés által kiadott instrukciók alapján szervezték meg és irányították a kórházak-szegényházak munkáját. Az első részletes instrukció Thomas Paur, a Spitalhaus mestere számára készült 1553-ban.¹⁴⁷ Gondoskodnia kellett az élelemről, a megfelelő hétköznapi, ünnepi, böjtös ételekről, italokról, az alapanyagok beszerzéséről. Rendet kellett tartania az élelemlaktárban, a kamrákban, a pincében. Az intézmény teljes gazdálkodási rendszerét felügyelte és irányította. 1524-ben a magisztrátus fölhívta a Spitalhaus ispotálymesterének a figyelmét arra, hogy az elszámolásokat tartozik időben benyújtani a magisztrátusnak.¹⁴⁸ Mindennapi munkáját évenként új ló biztosításával segítették.¹⁴⁹ 1593-ban a gondozottak panaszkodtak az ispotálymesterre¹⁵⁰, ezért arra intették, hogy Szent Mihály és Szent György napja között vörös bort, tejet és zsírt megfelelő mennyiségben szerezzen be a szegények számára.¹⁵¹ 1607-ben ismét arra figyelmeztették, hogy a számadások benyújtásával ne késlekedjék.¹⁵² 1657-ben a ta-

142 SVL Lad. LIV. Fasc. 2. Num. 25.

143 Szűcs 1955. 261.

144 Ratzinger 2. kötet. 255; MOE. 3. 120.

145 Vö.: Palla Ákos: A soproni ispotály gondnokságának 1586. évi elszámolásáról. *Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica*, 1964.; 33., *Házi* 1. 448.

146 Ratzinger 2. 255.; *Somogyi*, i. m. 68. Itt kell megjegyeznünk, hogy az ispotálymesterek és az inspektorok/gondnokok megkülönböztetése pusztán a szakirodalmi utalások alapján olykor problematikus, mert mindkét tisztségre a gondnok kifejezést használják.

147 SVL Lad. XX. et U. Fasc. 1. Num. 1. Fol. 1–7. – Létezésére Magyar-Kossa Gyula hívta föl a figyelmet: MOE. 3. 181.

148 Corp. Stat. 16.

149 Uo.

150 Mon. 42.; Corp. Stat. 65.; MOE. 3. 260.

151 Corp. Stat. 65–66.

152 Corp. Stat. 14.; MOE. 3. 311.

nácsülésen az akkori mestereket külön elismerésben részesítette a magisztrátus, a várost sújtó pestisjárvány idején végzett munkájukért.¹⁵³

Az 1680 után keletkezett források¹⁵⁴ alapján megállapítható, hogy a közvetlen felügyeletet gyakorló inspektori intézmény ekkorra vált véglegessé és teljessé: mindkét kórházat immáron több gondnok is felügyelte.

1704-ben a gondnokokat arra figyelmeztették, hogy a gondozottak nehéz munkát nem végezhetnek.¹⁵⁵ 1719-ben az akkori inspektoroknak, Christoph Matheisnak és Adam Pogátschnak már negyedévenként kellett vizsgálatot végezni a Spitalhausban.¹⁵⁶ 1725-től a központi hatalom is foglalkozott a xenodochium-ok elszámoltatásának kérdésével: a helytartótanács ajánlotta minden felügyelő szervnek (esetünkben tehát a városi magisztrátusnak) a kimutatások folyamatos elkészíttetését.¹⁵⁷

1731-ben először szabályozta a központi hatalomban a birodalom a kórházak vezetőinek, az árvaházak nevelőinek és a szegényházak tisztviselőinek teendőit.¹⁵⁸ A szakácsok, pékek, mosónők munkáját felügyelniük kellett, naponta ellenőrizni a tisztaságot és a betegek állapotát. Kimondták, hogy folyamatosan gondoskodjanak a megfelelő felszerelési tárgyak beszerzéséről, a gondozottak ruházatáról. A bevételekről és kiadásokról vezessenek napi, heti, éves kimutatást. Kötelesek az intézményükhöz tartozó szőlőt, szántót, erdőt stb. haszonnal művelteni úgy, hogy a bevételek minden esetben haladják meg a kiadásokat. Az ispotályokba a jelentkezők elsősorban a helybeliek közül kerüljenek ki. A betegeket és a szegényeket egymástól elkülönített helyen kell gondozni. Az időközben megbetegedett szegényeket kötelesek élelemmel ellátni, a nincstelen elhunytakat pedig a kórház költségén eltemettetni. Ügyeljenek a higiénia, az erkölcs szabályainak betartására. A rendelkezés általános érvényű és tartalmú volt, a helybéli ispotálymesterek számára a városatyák által kiadott szerződések, instrukciók és rendeletek alapjául szolgált.

A soproni kórházakban az alapítványok megfelelő gondozása érdekében a magisztrátus egy külön rendelet is készült kiadni az ispotálymesterek számára – ahogyan ez Lackner Kristóf alapítványával kapcsolatban megállapítható.¹⁵⁹ A vonatkozó források: Dobner Ferdinánd fogalmazványai 1740-ben készültek, egy részletes utasítás bevezetőjét tartalmazzák piszkozatban, több változatban. A fogalmazványokból megtudhatjuk, hogy kiadására a városatyákat az ispotálymesterek munkájának megkönnyítése sarkallta.

153 Mon. 102.

154 Mon. 144–145., 153–154., 206.; SVL Lad. LIV. Fasc. 2. Num. 15.;

155 Mon. 258.

156 Mon. 319.

157 *Linzbauer* 1852–56. 2. k. 2. Említi MOE 4. 74.

158 1731. november 14. *Instructio pro Magistris Nosocomiorum, Orphatopriorum ac Domorum Pauperum.* *Linzbauer* 1852–56. 1. k. 616–621. 539. sz. dokumnetum.

159 SVL Lad. XX. et U. Fasc. 2. Num. 15/2–6.

A kora újkor folyamán a kórházak feladata volt a betegek ellátásának érdekében orvos elhívása, gyógyszerek beszerzése.¹⁶⁰ A XVII. század elejétől orvosdoktori vagy borbélysebész felügyelettel működött mindkét ispotály: 1606-ban a Spitalhaus ispotálymestere Walthauser borbélymester volt.¹⁶¹ 1639-ben a magisztrátus a Spitalhaus-ba a betegek gyógyítására külön orvosdoktort akart szerződtetni.¹⁶² 1644-ben Jacob Wolff városi physicus külön fizetségért látta el a Lazaretum betegeit.¹⁶³ Phülöp Sihlotners, akit eleinte pestisorvosnak szerződtettek a XVII. század második felében mindkét helyen gyógyított.¹⁶⁴ A XVIII. század első felében egy chirurgus felügyelte a Spitalhaus és a Lazaretum betegeit¹⁶⁵, pestisjárvány idején pedig két orvosdoktor: Derscham és Liebernitz.¹⁶⁶

Az ispotályok folyamatos működését Sopronban véleményünk szerint a megfelelő gazdálkodás biztosította.¹⁶⁷ A Spitalhaushoz az alábbi gazdálkodási egységek tartoztak:

- majorság („Mayerhof”) istállókkal, pincével. A helyiségeket vagy bérbe adták, vagy állatokat tartottak ott;
- szőlőskertek (helyük, nagyságuk, származásuk nem állapítható meg az adott források alapján);
- szántók, rétek: egy részükön gazdálkodtak, más területeket bérbe adtak;
- káposztaföld: többnyire bérlet útján hasznosították;
- az ispotály pincéje: egy részét bérbe adták, a többi helyiséget tárolásra használták.¹⁶⁸

A Lazaretum gazdálkodását és működését tekintve is hasonlít a Spitalhaus-hoz, s azzal szoros kapcsolatban is állott. Bevételi forrása a bor volt és a havonta a várostól kiutalt pénzösszegek. Ez utóbbi nagysága minden hónapban azonos, ami azt mutatja, hogy előre állapították meg az éves fenntartási költséget. A gazdálkodási feladatok így egyszerűbbek voltak, mint az ispotályban. Bár a XVIII. század első harmadára vonatkozó források nem találhatók a Soproni Levéltár gyűjteményeiben, az 1730-as évtized első éveiből fennmaradt dokumentumok¹⁶⁹ azt mutat-

160 SVL Lad. LIV. Fasc. 1. Num. 3. Gyógyszerszámlák a XVI–XVIII. századból.

161 SVL Lad. LIV. Fasc. 2. Num. 6.

162 Mon. 83.

163 SVL Lad. LIV. Fasc. 1. Num. 1/1. Fol. 43–47.

164 SVL Lad. XX. et U. Fasc. 1. Num. 5.a.

165 SVL Lad. XX. et U. Fasc. 1. Num. 10/11.

166 SVL Lad. XX. et U. Fasc. 1. Num. 10/12.

167 A kérdés kutatásának forrásadottságai egy önálló disszertáció elkészítését is lehetővé tette volna.

168 Forrásaink: SVL Kamarási iratok, 1535–1537., 1562., 1566., 1569., 1572–73., 1575–1579., 1589.; SVL Lad. LIV. Fasc. 1. Num. 1/1.–2. Fol. 3–47. és Fasc. 2. Num. 24–27. Kiadott források: *Palla*, i. m. von. részek.; *Mollay Károly*: Moritz Pál kalmár üzleti könyve 1520–1529. Sopron, 1994. 65.; Mon. 76., 153–154.; Corp. Stat. 125.,

169 SVL Lad. LIV. Fasc. 2. Num. 24–87.

ják, hogy a kor színvonalának megfelelően felszerelt és gazdasági eszközökkel ellátott ispotályok működtek ekkor Sopronban. A két intézmény együtt gazdálkodott, a tulajdonukban levő földeket és ingatlanokat együtt igazgatták (1733-ban 77 hold szántót, 34 hold kaszálót, 29 hold szőlőt, egy malmot, három házat és a majorságot).

Rövidítések

- Bán 1939. = BÁN JÁNOS: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939.
 Boronkai 1959. = BORONKAI PÁL: Sopron vízellátása. SSz., 1959. 205–221.
 Boronkai 1967. = BORONKAI PÁL: A soproni patakokról. SSz., 1967. 179–189.
 Corp. Stat. = KOLOSVÁRI SÁNDOR–ÓVÁRI KELEMEN: Corpus Satutorum. A Magyar Törvényhatóságok jogszabályinak gyűjteménye. 5. kötet. Budapest, 1904.
 Csapody 1961. = CSAPODY ISTVÁN: Loew és Deccard „Flora Semproniensis”-e. SSz., 1961. 26–37.
 Házi 1., 2. = HÁZI JENŐ: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. 1–2. kötet. Budapest, 1982.
 Házi 1939. = HÁZI JENŐ: Sopron szabad királyi város története. Sopron, 1939.
 Házi II/1., 2., 5., 6. = HÁZI JENŐ: Sopron sz(abad) kir(ályi) város története. II. rész 1. kötet. Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1390-től 1524-ig. Sopron, 1930. 2. kötet. Végrendeletek, közgyűlési jegyzőkönyvek, polgárkönyvi feljegyzések és különféle számadások 1400-tól 1541-ig. Sopron, 1931. 5. kötet. Különféle számadások és adójegyzékek 1489-től 1530-ig. Sopron, 1938. 6. kötet. Pótkötet az I. rész 1–5. kötetéhez az 1278–1525. évekből. Sopron, 1943.
 Holl 1967. = HOLL IMRE: Sopron középkori városfalai I. rész. Archeológiai Értesítő, 1967/2. sz. 155–183.
 Holl 1968. = HOLL IMRE: Sopron középkori városfalai II. rész. Archeológiai Értesítő, 1968/2. sz. 188–205.
 Holl 1971. = HOLL IMRE: Sopron középkori városfalai III. rész. Archeológiai Értesítő, 1971/1. sz. 24–42.
 Holl 1979. = HOLL IMRE: Sopron (Ödenburg) im Mittelalter (Archäologisch-stadtgeschichtliche Studie). Acta Archeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1979. 1–2. sz. 105–145.
 Holl 1989. = HOLL IMRE: Középkori városi élet – városi építészet. Archeológiai Értesítő, 1989. 1–2. sz. 52–75.
 Kincses 1997. = KINCSES KATALIN MÁRIA: Ökológia, városi higiénia és gyógyítás Sopronban a kora újkorban. Kandidátusi disszertáció. Budapest, 1997.
 Linzbauer 1852–56. = LINZBAUER FRANCISCUS XAV(ER): Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae. 1–2. kötet. Buda, 1852–1856.
 Linzbauer 1868. = LINZBAUER XAV(ÉR) FERENCZ: A magyar korona országainak nemzetközi egészségügye. Buda, 1868.
 MOE 1., 3., 4. = MAGYARY-KOSSA GYULA: Magyar Orvosi Emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. 1., 3., 4. kötet. Budapest, 1929–1940.
 Mollay 1942. = MOLLAY KÁROLY: Adatok a soproni ispotály történetéhez. Sopron, 1942.
 Mollay 1953. = MOLLAY KÁROLY: A vármegye történeti vázlata 1848-ig. In: SKM 37–95.
 Mollay 1991. = MOLLAY KÁROLY: A Szélmalom utcai vám 1217–1564. SSz., 1991. 97–121.

- Mollay 1993. = MOLLAY KÁROLY: Első telekkönyv / Erstes Grundbuch (1480–1553). Sopron, 1993.
- Mollay 1995. = MOLLAY KÁROLY: A Kovácsok utcájának topográfiája (1379–1536). 2. rész. SSz., 1995. 130–157.
- Mon. = Sopron sz(abad) kir(ályi) város Monografiája. Forrás-anyag. Régi községi jegyzőkönyvek (1446–1507, 1523–1777). Sopron, 1890–1894.
- Payr 1917. = PAYR SÁNDOR: A soproni evangélikus egyházközség története. 1. kötet. A reformáció kezdetétől az 1681-ik évi soproni országgyűlésig. Sopron, 1917.
- Ratzinger 1., 2. = RATZINGER GYÖRGY: Az egyházi szegényápolás története. 2. kiadás. 1. kötet: Budapest, 1886., 2. kötet: Budapest, 1887.
- Réthly 1., 2. = RÉTHLY ANTAL: Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1700-ig. Budapest, 1962. Időjárási események és elemi csapások Magyarországon 1701–1800-ig. Budapest, 1970.
- Rosner 1660. = ROSNER MÁTYÁS: Sopron leírása 1660-ból. Fordította Németh Sámuel. Bevezette és jegyzetekkel ellátta Csatkai Endre. SSz., 1960. 300–311.
- SKM = DERCSÉNYI DEZSŐ (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. In: Magyarország műemléki topográfiája. 2. kötet. Győr-Sopron megye műemlékei. 1. rész. Budapest, 1953.
- SSz. = Soproni Szemle
- SVL = Soproni Városi Levéltár